

Leszek Leszczyński

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

leszek.leszczyński@umcs.pl

Zmiana społeczna a „otwieranie” aksjologii wykładni prawa. Szkic podstawowych zależności

*Social Change and “Opening” the Axiology of Legal Interpretation.
The Outline of the Basic Features*

STRESZCZENIE

Celem opracowania jest określenie rodzaju i zakresu wpływu wywołanego przez zmianę społeczną na aksjologię operatywną wykładni prawa, rozumianej jako wykładnia (w odróżnieniu od np. wykładni doktrynalnej) dokonywana w procesie stosowania prawa, powiązana z ustalaniem konkretnego stanu faktycznego i mająca na celu wydanie decyzji stosowania prawa.

Słowa kluczowe: głęboka zmiana społeczna; wykładnia prawa; otwarta aksjologia; klauzule generalne

ZMIANA SPOŁECZNA – JEJ GŁĘBOKOŚĆ I KIERUNKI

Wpływ zmiany społecznej na proces wykładni prawa jest elementem oddziaływania na ten proces ze strony całego społecznego otoczenia prawa, w ramach którego istotną rolę odgrywają właściwości systemu politycznego i gospodarczego¹. Zmiana społeczna, niezależnie od głębokości, zwykle przejawia się w zmianach cech tych systemów, nadając określone cechy i treści także systemowi prawnemu (zwłaszcza jego strukturze ustrojowej) oraz (co wiąże się z określoną w tytule opracowania perspektywą) procesom stosowania i wykładni prawa.

¹ O wpływie zmiany społecznej na kształtowanie się nowego porządku prawnego por. W. Witkowski, A. Wrzyszczyk, *Modernisierung des Rechts im unabhängigen Polen*, [w:] *Modernisierung durch Transfer zwischen den Weltkriegen*, Hrsg. T. Giaro, Frankfurt am Main 2007, s. 249–272. Por. też: W. Witkowski, *Państwo dobrem nadrzędnym w nowożytnej Europie – od dworu monarchicznego do administracji publicznej*, „Krytyka Prawa” 2012, t. 4, s. 13 i n.

Wpływ zmiany społecznej na wykładnię prawa jest tak samo trudny do precyzyjnego określenia, jak pomiar wpływu cech systemu politycznego i gospodarczego na ten proces. Dzieje się tak głównie z powodu konieczności określenia skali wpływu, wynikającej ze stopniowości występowania poszczególnych cech, oraz określenia na niej miejsca badanego systemu czy zmiany społecznej. Przykładowo np. rozróżnianiu demokratycznych i autokratycznych systemów politycznych czy rynkowych i nakazowych systemów gospodarczych zazwyczaj towarzyszy określanie skali zawartości poszczególnych elementów, wskazujących np. na rodzaje systemów demokratycznych czy na stopnie autokracji (autorytaryzm, totalitaryzm, systemy dyktatorskie itp.) w ramach poszczególnych systemów niedemokratycznych. Z kolei przeciwstawiając sytuacji zmiany społecznej sytuację homeostazy społecznej, nie tylko opatruje się zwykle to ostatnie pojęcie dodatkiem „trwałości względnej” (w każdej bowiem sytuacji zachodzą jakieś zmiany), ale przede wszystkim wiąże się odpowiednie nałożenie stopnia i głębokości zmian na poszczególne ich rodzaje oraz konkretne przejawy.

Dla ukazania wpływu zmiany społecznej na procesy wykładni prawa niezbędne są dwa ustalenia. Pierwszym jest określenie (pomiar) modelowej głębokości zmiany społecznej, pozwalające odróżnić, mówiąc najogólniej, zmiany głębokie oraz zmiany niemające takiego charakteru (będące w istocie zmianami korekcyjnymi), natomiast drugim – określenie rodzaju kierunku zmiany głębokiej, zmierzającej w kierunku powstania (czy restaurowania) bądź utrwalenia cech demokratycznych lub autokratycznych (a w odniesieniu do systemu gospodarczego – rynkowych lub nakazowych).

Szczegółowe rozważanie właściwości zmiany społecznej, zawierającej w swoich ramach składniki polityczne i gospodarcze, winno dodatkowo uwzględniać różne okresy trwania takiej zmiany, charakteryzujące się między innymi różną ich intensywnością i zróżnicowaniem przedmiotowym (co wiąże się z wyróżnianiem okresu początkowej transformacji i różnych etapów stabilizowania systemu, w ramach których mogą się pojawić zmiany korekcyjne), oraz przekształcanie zmiany społecznej w zmianę prawa (zmianę prawną), której jednym z instrumentów może być, niezależnie od typu kultury prawnej czy porządku prawnego, właśnie wykładnia prawa.

Zmiany autokratyczne nie muszą mieć mocnego oparcia w rzeczywistych zmianach społecznych. Niezależnie od tego, czy są legitymizowane wynikiem wyborczym czy też takiej legitymacji nie posiadają, przebiegają zwykle bardziej gwałtownie i szybciej, i to w zasadzie bez związku z tym, czy system demokratyczny był poprzednio w pełni rozwinięty (choć tu mogą zadziałać pewne zabezpieczenia instytucjonalne) czy też takiego poziomu nie osiągał. Zmiany w kierunku demokratyzacji systemu natomiast, mając mocniejszy związek ze zmianami dokonującymi się w społeczeństwie, są zazwyczaj powolniejsze i bardziej łagodne w przebiegu, będąc ilustracją tezy, że budowanie elementów no-

wego (przywracanego) porządku, mającego mocniejsze właściwości porządku liberalnego, odbywa się wolniej niż zarówno „burzenie” takich struktur czy zakorzenionych praktyk, jak i tworzenie podstaw systemu autokratycznego. Wpływa to na sposób działania skutków zmiany głębokiej w obu jej wersjach na praktykę stosowania prawa oraz rozumowania interpretacyjnego.

W kontekście powyższych rozróżnień co do głębokości, kierunku i intensywności zmiany, jako głęboka zmiana społeczna i prawna w ostatnich dziesięcioleciach w Polsce może być potraktowana autokratyczna zmiana zapoczątkowana w 1944 r. oraz demokratyczna zmiana zapoczątkowana w 1989 r.

W zakresie stosowania prawa i wykładni operatywnej dla charakterystyki głębokości zmiany najważniejsze będzie dostrzeżenie zmiany podstaw ustrojowych (co zwykle wiąże się z nowym całościowym aktem rangi konstytucyjnej) i systemu organów państwowych, zmiana w aksjologii prawnej (podstawowych zasadach prawa) i cechach procesów – tworzenia prawa (reguły proceduralne, związek z aktywnością społeczną) oraz stosowania prawa (np. niezawisłość sędziowska). Rzecz jasna zmianom powyższym towarzyszy wiele zmian bardziej szczegółowych, z których niektóre odgrywają istotną rolę dla kształtowania obrazu stosowania prawa i rozumowań interpretacyjnych.

W obu typach zmiany głębokiej ma miejsce swoiste „rozchwianie aksjologii prawnej”, będące wynikiem takiego samego procesu w aksjologii społecznej, ale ulega ono „naprowadzeniu” na tor odpowiadający kierunkowi tej zmiany. Zmiana autokratyczna, zwłaszcza jeśli skala autokracji zwiększa się w toku jej trwania, znajduje wyraźny wymiar legislacyjny przez włączenie aksjologii oficjalnej do systemu normatywnego. Aktywność społeczna, zwykle występująca w takim okresie w ramach zmiany demokratycznej, pozwala wprawdzie na wolniejszy, ale bardziej autonomiczny i w konsekwencji bardziej trwały odczyt tej aksjologii.

Zmiana demokratyczna wywołuje mniejsze wykorzystywanie aksjologii niosącej treści bezpośrednio polityczne (oparte na jakiejś oficjalnej ideologii politycznej). Towarzyszy jej natomiast nawiązywanie do wartości ugruntowanych w zwykle lepiej rozpoznawalnej (między innymi z powodu kształtującej się aktywności społecznej) aksjologii społecznej, a także – w zakresie zmian prawnych – nawiązywanie do klasycznych rozwiązań ugruntowanych w tradycji kulturowo-prawnej. W tym kontekście zmianę autokratyczną charakteryzują cechy przeciwne – ideologizacja aksjologii prawnej oraz kształtowanie jej niezależnie od dominujących przekonań społecznych, a akceptacja klasycznych rozwiązań opiera się na kwalifikacji ich zgodności z tą aksjologią.

Jest charakterystyczne, że zmiany głębokie mają zwykle miejsce w kulturach prawa stanowionego. W kulturze anglosaskiej nawet zdarzenia będące poważnymi odrębnościami od zasadniczego, zwykle ewolucyjnego ciągu historycznego (w rodzaju okresu republiki w Anglii czy nawet uzyskania niepodległości przez kolonie amerykańskie) nie powodowały wyżej zasygnalizowanych zmian

strukturalno-funkcjonalnych czy głębokich zmian aksjologicznych. Nie jest wykluczone, że porządek prawny, oparty w dużej mierze na sędziowskiej władzy kreowania precedensów, lepiej dopasowuje się do zmieniającej się rzeczywistości społecznej, ograniczając potrzebę zmian jedynie do korekty „ciągu wydarzeń”, oszczędzając systemowi i społeczeństwu rewolucji.

Założeniem wiodącym dla ustaleń prezentowanych w niniejszym opracowaniu jest przyjęcie, iż podstawowe elementy wpływu głębokiej zmiany społecznej na wykładnię prawa działają podobnie, niezależnie od jej kierunku. Jednakże wyrazistość polityczna ugruntowanej normatywnie aksjologii autorytarnej zmniejsza zależność kształtu treści aksjologicznych od samej wykładni, podczas gdy autonomiczność aksjologii przy zmianie demokratycznej zależność tę zwiększa. Ponadto, w zależności od kierunku zmiany, należy różnicować rodzaj i skalę wpływu składników szczegółowych na uwzględnianie zmieniającej się aksjologii w wykładni operatywnej.

ZMIANA A AKSJOLOGIA OPERATYWNEJ WYKŁADNI PRAWA

1. Kontekst praktyki prawodawczej

Z sytuacją zmiany głębokiej jest związana praktyka legislacyjnego formułowania kryteriów pozasystemowych. Sytuacja ta prowadzi zazwyczaj do szerszej praktyki formułowania odesłań w przepisach, niż to ma miejsce w toku stabilizowania systemu (chyba że działaniom prawodawcy towarzyszy, wywołujący działania innego rodzaju, brak zaufania do praktyki sądowej). Na początku zachodzenia zmiany pojawiają się też nowe nazwy odesłań, zwykle związane z nową aksjologią. Samo odsyłanie dokonuje się natomiast przez umieszczanie przepisów zawierających klauzule w aktach zasadniczych (konstytucji, ustawach ustrojowych, kodyfikacjach) oraz w początkowych przepisach aktów normatywnych. Intencją takiego rozwiązania jest stworzenie możliwości wykorzystania kryterium pozasystemowego wszędzie tam, gdzie organ stosujący prawo dostrzeże merytoryczną potrzebę.

Skala nowości terminologicznej poszerza się w ramach zmiany niedemokratycznej. Nazwy odesłań wiążą się bowiem z nową ideologią i, odchodząc od odesłań klasycznych, akcentują jej podstawowe wartości. Stąd w sytuacji zmiany autokratycznej (np. powstawania porządku realnego socjalizmu) pojawiają się zasady współżycia społecznego zamiast zasad słuszności i dobrych obyczajów, a klauzulami dominującymi stają się odesłania wskazujące na interesy i cele państwa oraz na interesy ogólnospołeczne kosztem normatywnego akcentowania interesów jednostkowych.

Zmiana demokratyczna w tym kontekście charakteryzuje się formułowaniem klauzul klasycznych dla danej kultury prawnej, wzmacniając w efekcie wartości społeczne (kosztem politycznych) oraz perspektywę indywidualną wartości-

wania pozasystemowego. Wprowadza ona także zwykle ograniczenie wartościowania pozasystemowego potrzebą jego konfrontacji z aksjologią prawną (np. konstrukcja zestawienia zasad sprawiedliwości społecznej z wartością demokratycznego państwa prawnego w art. 2 Konstytucji RP² czy interesu społecznego i słusznego interesu obywateli z wartością praworządności w art. 7 k.p.a.).

2. Wpływ na aksjologię procesu decyzyjnego stosowania prawa

Aksjologia stosowania prawa w sytuacji zmiany charakteryzuje się osłabieniem wszystkich tzw. wartości wewnętrznych stosowania prawa³ (legalność, pewność, jednolitość), między innymi z powodu odejścia od argumentacji ze starych źródeł („nośników prawa”), formalnie obowiązujących przez przynajmniej jakiś czas po rozpoczęciu zmiany. Legalizm argumentacji zostaje zastąpiony przez odwoływanie się do wartości sprawiedliwości i słuszności, rozumianych zazwyczaj, w zależności od typu zmiany, jako odwołanie się w podstawowym trzonie argumentacyjnym albo do konwencjonalnej moralności społecznej, albo do aksjologii politycznej. Wartość elastyczności stosowania prawa, wyznaczająca sposób wprowadzenia tych wartości „zewnętrznych” do obrotu prawnego, staje się w obu typach zmiany głębokiej dogodnym instrumentem odchodzenia od litery aksjologicznie nieakceptowanego przepisu prawnego dopóty, dopóki nie uda się go zmienić w drodze legislacyjnej. Zmiana typu demokratycznego jednak dość szybko powraca na tory praworządności, podczas gdy zmiana niedemokratyczna zachowuje te instrumentalne właściwości jako przydatne, chociaż skala ich zachowania może się różnić w różnych okresach w zależności od innych jeszcze czynników.

Otwarcie aksjologii stosowania prawa umożliwia upolitycznianie i instrumentalizację argumentacji prawnej w procesie stosowania prawa. Szczególnie mocne i otwarte jest to wówczas, gdy zmiana ma charakter niedemokratyczny, bowiem wiąże się ona zawsze z instrumentalnie uzasadnionym planem politycznym, a luz decyzyjny, który umożliwia występowanie tych cech, wiąże się z utratą lub osłabieniem np. przymiotów niezawisłości sędziowskiej, co ogranicza kontrolę tego otwarcia. Demokratyczny typ zmiany głębokiej nie powoduje takiej skali instrumentalizacji, chociaż pewne jej elementy może wykorzystywać (w warunkach jednak kontrolowalności i ukierunkowania luzu decyzyjnego).

3. Wpływ na model wykładni operatywnej

Głęboka zmiana społeczna, oddziałująca w ramach wskazanych wyżej relacji wpływu, nie powoduje radykalnego przekształcenia procesów interpretacji w sensie ogólnego jego przebiegu czy wykorzystywanych zasad i reguł wykładni. Ogra-

² Por. S. Tkacz, *Rozumienie sprawiedliwości w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Katowice 2003, *passim*.

³ O aksjologii stosowania prawa por. J. Wróblewski, *Wartości a decyzja sądowa*, Wrocław 1973, *passim*.

niczoność wynikającej z takiej zmiany skali modyfikacji wiąże się z jurydycznym charakterem rozumowań składających się na wykładnię prawa, które – mimo że nie pozostają zupełnie niezależne od zachodzących zmian społecznych – opierając się na klasycznych zasadach, argumentach i rozwiązaniach ukształtowanych w praktyce sądowej różnych kultur prawnych, zachowują pewien zakres autonomii w stosunku do efektów zmiany społecznej i politycznej, a zwłaszcza wiążących się z tym oczekiwań podmiotów działających aktywnie w ramach tych zmian.

Katalog reguł wykładni obejmuje zatem także w sytuacji głębokiej zmiany zbiór reguł językowych (semantycznych i syntaktycznych), systemowych (strukturalnych i aksjologicznych), celowościowych, funkcjonalnych i reguł aksjologii otwartej, włączając również reguły kolizyjne i inferencyjne. Wykorzystywany on jest do ustaleń walidacyjnych (określających źródła, na gruncie których jest budowana normatywna podstawa decyzji), derywacyjnych (rekonstruujących normy z tych źródeł i budujących łączną normatywną podstawę decyzji) i redukcyjnych (przekształcających tę normatywną podstawę w decyzję stosowania prawa) w ramach operatywnej wykładni prawa⁴.

Aksjologia głębokiej zmiany społecznej ingeruje niesymetrycznie w te reguły oraz rodzaje ustaleń interpretacyjnych, chociaż pozostawia jakiś swój ślad w każdym z wyróżnionych elementów. Stosunkowo mocny wpływ należy identyfikować z regułami systemowo-aksjologicznymi, celowościowymi i funkcjonalnymi. Zdecydowanie najmocniejszy wpływ wiąże się jednak z treścią reguł aksjologii otwartej, wykorzystywanych zarówno w ramach ustaleń walidacyjnych i derywacyjnych, jak i w ramach zastosowań reguł kolizyjnych oraz inferencyjnych, zwłaszcza o charakterze aksjologicznym (*a fortiori*, *a contrario*, *per analogiam iuris*).

Najważniejszymi konstrukcjami normatywnymi umożliwiającymi taki wpływ są generalne klauzule odsyłające, rozumiane jako zawarte w przepisach prawnych upoważnienia podmiotów stosujących prawo do włączenia kryteriów pozasystemowych do budowanej w drodze wykładni normatywnej podstawy decyzji. Stąd wpływ aksjologii głębokiej zmiany społecznej na aksjologię wykładni operatywnej może być najpełniej wykazany właśnie na gruncie tej konstrukcji.

PRZYKŁAD GENERALNYCH KLAUZUL ODSYŁAJĄCYCH

1. Podstawa zastosowania kryteriów otwartych

Bez wątpienia skala i sposób wykorzystania otwartych kryteriów pozasystemowych, zawartych w konstrukcji generalnych klauzul odsyłających, staje się jednym z głównych wyróżników odmienności procesów stosowania prawa

⁴ O ujęciu walidacyjno-derywacyjnym wykładni operatywnej por. L. Leszczyński, *Zagadnienia teorii stosowania prawa. Doktryna i tezy orzecznictwa*, Kraków 2000, s. 113–114; A. Korybski, L. Leszczyński, *Stanowienie i stosowanie prawa. Elementy teorii*, Warszawa 2015, s. 150 i n.

oraz rozumowań interpretacyjnych w warunkach głębokiej zmiany społecznej w stosunku do sytuacji względnej stabilności. To tu bowiem koncentruje się ów charakterystyczny dla sytuacji zmiany zwiększony zakres swobody decyzyjnej i interpretacyjnej. Jednocześnie kryteria pozasystemowe klauzul generalnych są, w porównaniu z innymi konstrukcjami normatywnymi, najbardziej wrażliwe na kierunek zmiany i towarzyszące temu kierunkowi zmieniające się wartości (społeczne, polityczne, gospodarcze) i pozaprawne normy społeczne.

W warunkach zmiany głębokiej rozszerza się podstawa zastosowania kryteriów zawartych w klauzulach. Wykorzystywane mogą być bowiem zarówno kryteria wskazane przez przepisy poprzedniego porządku prawnego, jak i odesłania z aktualnych regulacji. Sytuacja zmiany wpływa na częstotliwość wykorzystania tych kryteriów, co zresztą wydaje się być cechą najistotniejszą, wynikającą także z poszerzenia swobody decyzyjnej. Może to nawet skutkować skłonnością do powoływania się na kryteria niewystępujące w generalnych klauzulach odsyłających, co oznaczałoby swoiste dotwarzanie odesłań w drodze stosowania prawa. Ostatnia z podniesionych wyżej właściwości jest co do zasady ograniczona w sytuacji zmiany demokratycznej, ponieważ ewolucja generalnie zmierza tu do wzmacniania wartości państwa prawnego, którego założeniem jest opieranie się na odesłaniach wyraźnie sformułowanych.

Kierunek zmiany nie wpływa natomiast na fakt wykorzystania „starych” kryteriów otwartych (powołanych przez przepisy poprzedniego porządku prawnego). W obu typach zmiany zastosowanie takich kryteriów „przepuszczone” jest jednak przez filtr aksjologiczny, związany z aksjologią prawną i społeczną lub polityczną nowego porządku.

Kryteria pozasystemowe mogą w tym kontekście odgrywać rolę walidacyjną w kontekście zaliczenia bądź niezaliczenia przepisów do źródeł konstruowania normatywnej podstawy decyzji stosowania prawa, w szczególności mogą określać podstawę odmowy zastosowania przepisów formalnie obowiązujących. Dotyczy to wprawdzie także przepisów powstałych już w nowym porządku, ale nieadekwatnych do aktualnej fazy zmiany głębokiej, niemniej ta funkcja odesłań staje się potencjalnie zasadniczą w odniesieniu właśnie do przepisów przejętych z poprzedniego porządku prawnego. Właściwość ta musi być jednak widziana odmiennie w obu kierunkach zmiany głębokiej.

Uzależnienie stosowania przepisów poprzedniego porządku w konstrukcji art. 5 dekretu nr 1 o sędziach z 1918 r. w Rosji Radzieckiej od zgodności z rewolucyjną świadomością mas i sumieniem rewolucyjnym⁵ czy pojawiającej się w Polsce po II wojnie światowej konstrukcji art. 1 Przepisów ogólnych prawa cywilnego (p.o.p.c.) z 1950 r., powtórzonej następnie w art. 4 k.c. oraz art. 7 k.p., uzależniające wykładnię i stosowanie przepisów prawa cywilnego od ich zgodno-

⁵ S.M. Dżorbenadze, *O kształtowaniu się radzieckiego ustawodawstwa i radzieckiej nauki prawa*, „Państwo i Prawo” 1978, z. 12, *passim*.

ści z zasadami ustroju i celami PRL-u⁶, jest dowodem, niezależnie od różnej skali stosowania obu tych konstrukcji w obu wskazanych wyżej państwach, na realizację powyższej walidacyjnej roli aksjologii politycznej w operatywnej wykładni prawa dokonywanej w sytuacji zmiany autokratycznej.

Fakt, że w 1989 r. przepisy art. 4 k.c. i art. 7 k.p. tracą swoją moc i na ich miejsce nie pojawia się inny przepis wskazujący na analogiczne możliwości odgrywania przez kryteria otwarte roli filtra walidacyjnego wskazuje na brak intencji sformalizowania takiej funkcji tych kryteriów w sytuacji zmiany demokratycznej. Stawia się tu, przy niewykluczeniu samej odmowy zastosowania przepisu „przejętego”, na autonomiczne (w wymiarze praktyki sądowej) ukształtowanie się sposobu wykorzystywania „starych” przepisów, nieadekwatnych do aksjologii i rozwiązań merytorycznych nowego porządku.

2. Ustalanie treści kryteriów otwartych

Najmocniejszy wpływ zmiany da się zaobserwować w stosunku do ustalania treści samych kryteriów otwartych. Interpretacja ta w sytuacji zmiany głębokiej doznaje swoistego aksjologicznego rozchwiania treściowego, wynikającego z braku normatywnej „kodyfikacji” nowej aksjologii w początkowej fazie zmiany, ale zmierza w czasie trwania tej zmiany w kierunku uwzględniania nowej aksjologii. Fakt, iż nie zawsze jednoznacznie są określone jej podstawy merytoryczne oznacza, że podmioty stosujące prawo nie są pozbawione luzu interpretacyjnego, także odnośnie do wykorzystywania pewnych elementów starej aksjologii, w jakimś sensie tolerowanej (jako np. niesprzecnej z nową aksjologią) w sytuacji zmiany.

Intensywność uwzględniania nowej aksjologii zależy od głębokości zmiany. Zwykle jest tak, że zmianą bardziej gwałtowną, głęboką i szybką, a jednocześnie bardziej negującą aksjologię poprzednią jest zmiana niedemokratyczna. Stąd też jej zdolność tolerowania starych rozwiązań jest słabsza, a bezpośrednie wskazywanie nowych rozwiązań – odpowiednio silniejsze. Silniejszy jest także związek z aksjologią polityczną przy ustalaniu treści odesłań (starych i nowych).

Zmiana demokratyczna, również z powodu braku ostrych normatywnych mechanizmów, toleruje rozchwianie aksjologiczne dłużej, jakby dążąc do bardziej autonomicznego (także przy udziale praktyki) ukształtowania się nowej aksjologii oraz pełniejszego odczytania preferencji społecznych w kontekście interpretowania odesłań pozasystemowych. Zmiana ta ponadto wskazuje na możliwość wykazania związków treści odesłań z odesłaniami klasycznymi dla danej kultury prawnej.

⁶ Jako przykład takiej argumentacji może służyć uchwała Izby Cywilnej SN z dnia 12 lutego 1955 r. (I CO 4/55), w której stwierdzono: „O ile chodzi o przepis wydany w Polsce burżuazyjnej, nie może on być również stosowany, gdy jego dyspozycja w sposób oczywisty nie godzi się z zasadami ustroju i celami Państwa Ludowego. [...] jeżeli wykształciła się właśnie taka sytuacja, niedopuszczalność stosowania tego przepisu jest nakazem praworządności ludowej, mimo braku formalnego uchylenia” („Państwo i Prawo” 1955, z. 7–8, s. 288).

W zmianie niedemokratycznej filtr interpretacyjny może być wyznaczony przez nowe odesłania w nowych przepisach (zasady ustroju i cele PRL-u w wspomnianym już wcześniej art. 1 p.o.p.c. z 1950 r. oraz art. 4 k.c. określającym sposób „tłumaczenia” przepisów). W zmianie demokratycznej brak zazwyczaj tak jednoznacznego wskazania, przy czym konstrukcja w rodzaju art. 2 Konstytucji RP, odwołująca się do aksjologii demokratycznego państwa prawnego⁷ oraz (co jest istotne zwłaszcza w kontekście klauzul odsyłających) zasad sprawiedliwości społecznej, może odgrywać praktycznie podobną rolę do tamtych kryteriów, tyle że działa inaczej i wskazuje na inny rodzaj wartości.

W tym kontekście charakterystyczna jest rola odesłań z art. 7 k.p.a. z 1960 r. (interes społeczny oraz słuszny interes obywateli), które w sposób stosunkowo uniwersalny stały się narzędziami interpretacyjnymi (określającymi treść normatywnej podstawy administracyjnego typu stosowania prawa) zarówno przed 1989, jak i po 1989 r., zmieniając stopniową swoją treść aksjologiczną⁸.

3. Wpływ aksjologii klauzul na proces wykładni operatywnej

Przebieg wykładni operatywnej przy udziale kryteriów otwartych w budowie normatywnej podstawy decyzji w sytuacji głębokiej zmiany społecznej opiera się na modelowych rodzajach reguł wykładni oraz na wszystkich podstawowych rozumowaniach interpretacyjnych. Przeważa jednak opcja dynamiczna wykładni i wydaje się to być najistotniejszą modyfikacją modelu podstawowego, związaną bardziej z samą zmianą głęboką, a mniej – z jej kierunkiem. Różnice między oboma kierunkami (np. większy stopień zwartości, centralne kierowanie i upolitycznienie zmian niedemokratycznych), chociaż wpływają na wiele kwestii szczegółowych, wydają się być drugorzędnymi, jeśli idzie o zakres modyfikacji modelu podstawowego.

⁷ Zasada ta na gruncie polskiej zmiany po 1989 r. stanowi podstawę wyprowadzania innych, niesformułowanych *expressis verbis* i niejako bardziej szczegółowych zasad. Por. J. Oniszczyk, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Kraków 2000, s. 36–149.

⁸ Por. wyrok SN z dnia 18 listopada 1993 r. (III ARN 49/93, OSNIC 1994, poz. 181), wskazujący: „W państwie prawa nie ma miejsca dla mechanicznie i sztywno pojmowanej zasady nadrzędności interesu ogólnego nad interesem indywidualnym [...], w każdym przypadku działający organ ma obowiązek wskazać, o jaki interes ogólny (publiczny) chodzi i udowodnić, iż jest on na tyle ważny i znaczący, że bezwzględnie wymaga ograniczenia uprawnień indywidualnych obywateli. Zarówno istnienie takiego interesu, jak i jego znaczenie, a także przesłanki powodujące konieczność przedłożenia w konkretnym wypadku interesu publicznego nad indywidualny podlegać muszą zawsze wnikliwej kontroli instancyjnej i sądowej”. Stanowi to wyraźną zmianę linii w stosunku do postrzegania tej relacji wyrażonej np. w wyroku NSA z dnia 11 czerwca 1981 r. (SA 820/81, ONSA 1981, poz. 57), w której stwierdzono: „Zasada postępowania administracyjnego wyrażona w art. 7 k.p.a. oznacza, iż treść i zakres ochrony słusznego interesu indywidualnego w działaniach organów administracji sięgają do granic kolizji z interesem społecznym, będącym w państwie socjalistycznym wartością nadrzędną”.

Obecność kryteriów otwartych wzmacnia bez wątpienia rolę reguł aksjologicznych, przesuwając je do pierwszych faz wykładni i nadając im charakter reguł podstawowych zarówno w kontekście klaryfikacji wyrażen normatywnych, rekonstruowania pojedynczych wzorów zachowania, jak i budowy normatywnej podstawy decyzji. Osłabia tym samym rolę reguł językowych na rzecz reguł systemowo-aksjologicznych, celowościowych (zwłaszcza w wersji adaptacyjnej, wiążącej się z istotą zmiany) i funkcjonalnych. Osłabia także w konsekwencji rolę reguł systemowo-strukturalnych na rzecz reguł powiązanych z aksjologią pozasystemową oraz systemową (w postaci wykorzystania aksjologii zasad prawa).

Sytuacja zmiany głębokiej wyodrębnia możliwość i rozszerza skutki kolizji między kryteriami pozasystemowymi i kryteriami *stricti iuris*. Wzmacnia między innymi korekcyjną rolę kryteriów pozasystemowych w stosunku do przepisów prawnych, zwłaszcza jeśli te ostatnie będą pochodzić ze starego porządku. Kierunek zmiany także tutaj decyduje o sposobie wykorzystania kryteriów otwartych w kontekście wyniku wykładni w sytuacji preferowania kryteriów pozasystemowych.

Kryteria otwarte odgrywają również rolę argumentu w ustaleniach inferencyjnych, zwłaszcza *per analogiam iuris*, oraz – w pewnym zakresie – reguł *a fortiori* czy *a contrario*.

Wskazać należy też na pojawiającą się w sytuacji zmiany głębokiej możliwość wykorzystania w procesach stosowania prawa przez organy „krajowe” aksjologii wyrażonej w kryteriach otwartych wiązanych z prawem międzynarodowym. Szczegóły zależeć będą jednak od kierunku zmiany. Istotna rola powszechnie uznanych zasad prawa międzynarodowego oraz zwyczajów międzynarodowych, które z punktu widzenia struktury prawa krajowego są kryteriami aksjologii pozasystemowej, jest dostrzegana w sytuacji zmiany demokratycznej. Oba kryteria, niezależnie od ich odmienności w stosunku do typowych odesłań pozasystemowych, stanowią ważny argument korekcyjny w stosunku do krajowych przepisów prawnych, w tym nowych (zwłaszcza w sytuacji, gdy nowe rozwiązania prawodawcze nie są stabilne).

Udział kryteriów otwartych jest modelowo mocniejszy przy budowie materialnoprawnych podstaw decyzji stosowania prawa, tak kwalifikacyjnych (poza prawem karnym), jak i konsekwencyjnych, oraz przy ogólnych normach proceduralnych (zasadach procedury). Jest natomiast relatywnie słabszy przy konkretnych (szczegółowych) podstawach (normach) proceduralnych (chyba że w przepisach pojawia się wyraźne odesłanie, jak np. przy podstawach zmiany lub uchylecia decyzji ostatecznej na gruncie art. 154 i 155 k.p.a.) oraz – co jest ograniczeniem najmocniejszym – przy budowie kompetencyjnych podstaw działania.

PODSUMOWANIE

Obecność generalnych klauzul odsyłających oraz wskazanych w ich ramach kryteriów otwartych odgrywa istotną rolę w procesach wykładni operatywnej w ogóle, niemniej uwidacznia się najwyraźniej w sytuacji głębokiej zmiany społecznej i powiązanej z nią głębokiej zmiany prawnej (ustrojowo-prawnej), i to niezależnie od kierunku takiej zmiany. Najogólniej wyróżniane kierunki takiej zmiany, prowadzące bądź do powstania struktury demokratycznej, bądź struktury autokratycznej, wpływają na wiele właściwości szczegółowych, kształtując całościowy obraz samej operatywnej (praktycznej, decyzyjnej) wykładni prawa.

W sytuacji zmiany głębokiej zmienia się przede wszystkim sama aksjologia procesu decyzyjnego stosowania prawa i to rzutuje, łącznie ze zmianami aksjologii prawodawstwa, na przebieg i reguły wykładni operatywnej, opierającej się na założeniu nieusuwalnego luzu interpretacyjnego. Polegają one przede wszystkim na założeniu potrzeby adaptacyjnego (dynamicznego) interpretowania prawa, co oznacza także wzmocnienie roli reguł aksjologicznych, celowościowych i funkcjonalnych, wzmocnienie pozycji reguł inferencyjnych (zwłaszcza inferencji aksjologicznych) oraz włączenie reguł aksjologicznych do rozsądzania kolizji normatywnych.

Obecność kryteriów otwartych, wyrażonych w generalnych klauzulach odsyłających, właściwości powyższe dodatkowo wzmacnia. Wyraźniej przy tym wiąże wykładnię operatywną z argumentami aksjologii otwartej, zarówno (co jest najbardziej naturalne) w kontekście ustalenia treści samego kryterium otwartego, jak i ustaleń walidacyjnych (czego najmocniejszym efektem jest odmowa zastosowania przepisu niezgodnego z tą aksjologią) oraz wpływu obecności kryteriów otwartych na przebieg i wynik wykładni operatywnej (ustalenie normatywnej podstawy decyzji).

BIBLIOGRAFIA

- Dzorbenadze S.M., *O kształtowaniu się radzieckiego ustawodawstwa i radzieckiej nauki prawa*, „Państwo i Prawo” 1978, z. 12.
- Korybski A., Leszczyński L., *Stanowienie i stosowanie prawa. Elementy teorii*, Warszawa 2015.
- Leszczyński L., *Zagadnienia teorii stosowania prawa. Doktryna i tezy orzecznictwa*, Kraków 2000.
- Oniszczyk J., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Kraków 2000.
- Tkacz S., *Rozumienie sprawiedliwości w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Katowice 2003.
- Uchwała Izby Cywilnej SN z dnia 12 lutego 1955 r., I CO 4/55, „Państwo i Prawo” 1955, z. 7–8.
- Witkowski W., *Państwo dobrem nadrzędnym w nowożytnej Europie – od dworu monarszego do administracji publicznej*, „Krytyka Prawa” 2012, t. 4.

Witkowski W., Wrzyszczy A., *Modernisierung des Rechts im unabhängigen Polen*, [w:] *Modernisierung durch Transfer zwischen den Weltkriegen*, Hrsg. T. Giaro, Frankfurt am Main 2007.

Wróblewski J., *Wartości a decyzja sądowa*, Wrocław 1973.

Wyrok NSA z dnia 11 czerwca 1981 r., SA 820/81, ONSA 1981, poz. 57.

Wyrok SN z dnia 18 listopada 1993 r. (III ARN 49/93, OSNIC 1994, poz. 181).

SUMMARY

A deep social change, both directed on the democratic and on the autocratic political system, results not only in the changes of the normative regulations but also impacts the process of legal interpretation. Weakening the role of the language and systemic interpretative arguments, the change opens the interpretation on the stronger use of the axiological arguments, connected with the legal principles and criteria of general reference clauses. Particularly the last constructs, understood as the legislative authorization of the court to use the extra-legal criteria in the process of application of law, open the axiology of legal interpretation directly and largely, tying the character of this opening with the direction of change. The strengthening of the role of axiology deals as well with the widening of the base of the reference to these criteria (general clauses as the valid argument) as with the influence of these criteria on the process (shifting the axiological arguments to the role of the primary arguments) and the results (the correction of the *stricti iuris* contents by the social or political axiology) of the legal interpretation.

Keywords: deep social change; legal interpretation; open axiology; general clauses